PARLAMENT JURNALISTIKASIDA SIYOSIY DISKURS VA MEDIAMATN TAHLILI

Muxiddinova Aziza Fazliyevna
Samarqand davlat chet tillar instituti Sharq tillar fakulteti
"Xalqaro jurnalistika" yo'nalishi 3-bosqich
2408-guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada parlament jurnalistikasidagi mediamatnlarni siyosiy diskurs nuqtai nazaridan tahlil qilishning nazariy asoslari va amaliy sxemasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot tanqidiy diskurs tahlili, yangilik matni nazariyasi va freyming yondashuvlariga tayanadi. Natijada parlament matnini besh darajada, ya'ni lug'at, grammatika, freyming, manba va ovoz hamda tuzilma darajalarida o'rganish sxemasi taklif etildi. Sxemaning har bir darajasi namunaviy iboralar bilan izohlandi va tahlil jarayonida uchraydigan xavflar ko'rsatildi. Maqola yakunida jurnalistlar va tadqiqotchilar uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: siyosiy diskurs, mediamatn, parlament jurnalistikasi, tanqidiy diskurs tahlili, freyming.

Parlament haqidagi har bir xabar voqeani bir xil aks ettirmaydi, u so'z tanlash, gap tuzish va manbani ko'rsatish orqali voqeaga muayyan qiyofa beradi. Bir xil majlis haqida ikki jurnalist yozsa, ularning matni mazmunan farq qilishi mumkin. Birida qonun "shoshilinch qabul qilindi" deyilsa, ikkinchisida "uzoq muhokamadan keyin tasdiqlandi" deyiladi. Ikkala gap ham rost bo'lishi mumkin, lekin o'quvchida har xil tasavvur uyg'otadi. Mediamatn tahlili aynan shu farqni ko'rish va tushuntirish imkonini beradi. Siyosiy diskurs tushunchasi siyosiy faoliyat jarayonida hosil bo'ladigan til amaliyotini anglatadi. Chilton siyosiy diskursni tahlil qilishda til vositalari bilan hokimiyatni asoslash va rad etish, ya'ni legitimatsiya va delegitimatsiya jarayonlari o'rtasidagi aloqaga e'tibor qaratgan. Parlament jurnalistikasi ikki diskurs kesishgan joyda turadi. Bir tomondan deputatlarning o'z nutqlari, qonun matnlari va rasmiy bayonotlari bor, ikkinchi tomondan jurnalistning ularni qayta yozishi va sharhlashi mavjud. Shu bois jurnalist matni siyosiy diskursning oddiy aksi bo'lib qolmay, uning yangi ko'rinishini yaratadi.

Fairclough ommaviy axborot vositalari matnini uch o'lchovda, ya'ni matnning o'zi, uni ishlab chiqarish va iste'mol qilish amaliyoti hamda keng ijtimoiy kontekst darajasida o'rganishni taklif qilgan. Bu yondashuv parlament materiali uchun juda mos tushadi, sababi parlament xabari ko'pincha rasmiy axborot xizmatining matni asosida tayyorlanadi, tahririyat siyosatidan o'tadi va

muayyan auditoriyaga mo‘ljallanadi. Demak matnni tushunish uchun uning kelib chiqish yo‘lini ham bilish zarur. Shunga qaramay, o‘zbek tilidagi parlament jurnalistikasi mediamatnlarini diskurs nuqtai nazaridan o‘rganish yetarli darajada rivojlanmagan. Jurnalistlar matn yozishda ko‘proq uslub va tilning to‘g‘riligiga e’tibor beradi, diskursning yashirin ma’nolari esa kam tahlil qilinadi. Tadqiqotdan ko‘zlangan maqsad parlament mediamatnlarini tahlil qilishning nazariy asoslarini ko‘rsatish, amaliy sxema taklif etish va tahlildagi xavflarni aniqlashdir. Shu maqsadda avval nazariy yondashuvlar solishtirildi, so‘ng besh darajali sxema ishlab chiqildi, yakunda uni qo‘llashda uchraydigan cheklovlar baholandi.

Tadqiqot sifat yondashuviga asoslangan nazariy va metodologik tahlil sifatida amalga oshirildi. Shuni ochiq aytish kerak, maqola uchun haqiqiy nashrlardan matnlar korpusi tuzilmadi va ular statistik jihatdan o‘rganilmadi. Shu sababli sxemaning har bir darajasi muallif tomonidan tuzilgan namunaviy iboralar bilan izohlandi, bu iboralar real nashrlardan olinmagan va faqat tahlil usulini ko‘rsatish uchun keltirilgan. Ish uch bosqichda bajarildi. Avval tanqidiy diskurs tahlili, yangilik diskursi va freyming nazariyalariga oid asosiy manbalar o‘rganildi. Keyin ularning parlament jurnalistikasi uchun qo‘llanadigan tomonlari ajratildi. Wodak va Meyer tanqidiy diskurs tahlili yagona usul bo‘lmay, turli yondashuvlar majmuasi ekanini va tahlilchi o‘z qadamlarini shaffof ko‘rsatishi zarurligini ta’kidlagan. Shu fikrga tayanib, taklif etilgan sxema aniq darajalar va savollar ketma ketligi sifatida tuzildi. Yakunda sxema namunaviy iboralarda sinab ko‘rildi. Tadqiqotning cheklovi shundan iboratki, xorijiy nazariyalar asosan ingliz tili materialida ishlab chiqilgan. O‘zbek tilining grammatik tuzilishi, masalan egalik va kelishik qo‘shimchalari, ayrim tahlil vositalarini o‘zgartirishni talab qilishi mumkin. Shu sababli sxemani o‘zbek tilidagi haqiqiy matnlarda sinash kelgusi ishning vazifasidir.

Birinchi tayanch yangilik matnining tuzilishi haqidagi qarashdir. van Dijk yangilik matni o‘ziga xos sxemaga ega ekanini, ya’ni sarlavha, birinchi xatboshi, asosiy voqea, fon, oqibat va sharhlardan iboratligini ko‘rsatgan. U matnning bosh mavzusi, ya’ni makrostrukturasi o‘quvchi nimani eslab qolishini belgilashini ham ta’kidlagan. Parlament xabarida sarlavhaga chiqarilgan jumla ko‘pincha butun majlisning qiyofasini belgilaydi, shu bois sarlavha tanlovi tahlilning muhim nuqtasi hisoblanadi. Ikkinchi tayanch tilning ideologik ma’noga egaligi haqidagi g‘oyadir. Fowler yangilikda so‘z tanlash, aniq yoki majhul nisbat ishlatish va harakatni otga aylantirish kabi grammatik tanlovlar voqeani tasvirlashga ta’sir qilishini ko‘rsatgan. Masalan “deputatlar qonunni qabul qildi” jumlasida harakat egasi ko‘rinadi, “qonun qabul qilindi” deyilganda esa u yashirinadi. Parlament uchun bu farq muhim, chunki javobgarlik kimda ekanini ko‘rsatish yoki ko‘rsatmaslik jamoatchilik

baholashiga ta’sir qiladi. Uchinchi tayanch diskursning hokimiyat bilan aloqasi haqidagi qarashdir. van Dijk tanqidiy diskurs tahlilini ijtimoiy hokimiyatning matn orqali qanday namoyon bo‘lishi, qayta ishlab chiqarilishi va unga qanday qarshilik ko‘rsatilishini o‘rganuvchi yo‘nalish sifatida tavsiflagan. Parlament jurnalistikasida bu yondashuv shuni so‘raydi. Qaysi deputat va qaysi guruhning ovozi ko‘proq eshitiladi, kimning fikri chetda qoladi. To‘rtinchi tayanch freyming. Entman voqelikning ayrim tomonlarini tanlab ajratib ko‘rsatish muammoni aniqlash, sababini izohlash, baho berish va yechim taklif qilishda ishlatilishini aytgan. Bell esa yangilik matnini hikoya sifatida ko‘rib, jurnalist manbadan olgan gapni o‘z matniga qanday kiritishi, ya’ni havola va uzatish usullari muhimligini ko‘rsatgan. Bu ikki qarash birga parlament xabaridagi tanlov va havola usullarini tahlil qilish uchun asos bo‘ladi.

Nazariy tayanchlarga asoslanib, parlament mediamatnini besh darajada tahlil qilish sxemasi tuzildi. Birinchi daraja lug‘at darajasi bo‘lib, bunda tanlangan so‘zlar, baholovchi sifatlar va o‘xshatishlarga qaraladi. Ikkinchi daraja grammatik daraja, bunda harakat egasi ko‘rsatilganmi yoki yashirilganmi, jumla aniq yoki majhul nisbatdami, harakat otga aylantirilganmi ekani o‘rganiladi. Uchinchi daraja freyming darajasi, bunda masala qaysi nuqtai nazardan, qanday sabab va yechim bilan berilgani aniqlanadi. To‘rtinchi daraja manba va ovoz darajasi, bunda kimning gapi keltirilgani, qanday fe’l bilan uzatilgani va kimning ovozi yo‘qligi tekshiriladi. Beshinchi daraja tuzilma darajasi, bunda sarlavha, birinchi xatboshi va matn tartibi tahlil qilinadi. Sxema 1 jadvalda keltirilgan.

1 jadval. Parlament mediamatnini tahlil qilishning besh darajali sxemasi

Daraja	**Nimaga qaraladi**	**Namunaviy ibora**	**Nimani ochib beradi**
Lug‘at	So‘z tanlash va baho	Qonun “shoshilinch” qabul qilindi yoki “uzoq muhokamadan keyin” tasdiqlandi	Muallifning yashirin bahosini
Grammatika	Harakat egasi va nisbat	Deputatlar qonunni qabul qildi yoki qonun qabul qilindi	Javobgarlik ko‘rsatilishi yoki yashirilishini
Freyming	Sabab, baho va yechim	Loyiha bahs yoki kelishuv sifatida beriladi	Masalaga qaysi nuqtai nazardan

			qaralganini
Manba va ovoz	Kim gapirdi va qanday uzatildi	Deputat “ta’kidladi” yoki “iqror bo‘ldi” deb yoziladi	Kimning ovozi kuchaytirilgani va susaytirilganini
Tuzilma	Sarlavha va matn tartibi	Bahsli jumla sarlavhaga chiqarilgan	Matnning asosiy ta’sir kuchi qayerdaligini

Manba va ovoz darajasida fe’l tanlovi alohida e’tiborga loyiq. Deputat gapi “dedi” fe’li bilan berilsa, u betaraf yetkazilgan bo‘ladi. Xuddi shu gap “e’tirof etdi”, “iqror bo‘ldi” yoki “da’vo qildi” deb uzatilsa, o‘quvchida ishonch yoki shubha uyg‘onadi. Bunday so‘zlar xabarning mazmunini o‘zgartirmaydi, lekin unga munosabatni o‘zgartiradi. Jurnalist buni anglamasdan qo‘llasa, noxolis ko‘rinish hosil bo‘ladi, anglab qo‘llasa, yashirin ta’sir vositasiga aylanadi. Parlament mediamatnida bir necha o‘ziga xos belgi ko‘zga tashlanadi. Birinchisi rasmiy uslub ta’siri. Qonun matni va deputat nutqidagi uzun, murakkab gaplar jurnalist matniga o‘tib ketadi va o‘quvchi uchun noqulaylik tug‘diradi. Ikkinchisi baholash bilan axborot berishning aralashuvi. Sharhlovchi maqolasida bu tabiiy, ammo xabarda baho yashirin holda kirib kelsa, o‘quvchi uni fakt deb qabul qiladi.

Uchinchisi kelishuv va ziddiyat freymlarining tanlovi. Parlament faoliyatida kelishuv ham, bahs ham bo‘ladi, ammo ommaviy axborot vositalari ko‘pincha bahsni ko‘proq yoritadi, chunki u o‘quvchini ko‘proq jalb qiladi. Natijada parlament doimiy to‘qnashuv maydoni sifatida qabul qilinishi mumkin. Tahlilchi shuning uchun nafaqat nima yozilganini, balki nima yozilmaganini ham so‘rashi lozim. Masalan qonun yakdillik bilan qabul qilingan bo‘lsa, bu fakt matnda ko‘rsatilganmi. To‘rtinchisi tarjima va atamalar masalasi. Qonun loyihalarida ishlatiladigan rasmiy atamalar ko‘pincha boshqa tildan o‘tgan bo‘ladi. Jurnalist ularni tushuntirmay ishlatsa, matn tushunarsiz qoladi, noto‘g‘ri sodda so‘z bilan almashtirsa, ma’no buziladi. Shu bois atamalarni izohlash diskurs tahlilining ham, jurnalistik mahoratning ham vazifasi bo‘lib qoladi.

Tahlil jarayonida bir necha xavf kuzatiladi. Birinchisi tahlilchining o‘z qarashini matnga yuklashi. Agar tahlilchi oldindan bir fikrga ega bo‘lsa, u har bir so‘zdan shu fikrni tasdiqlovchi belgi topishi mumkin. Buning oldini olish uchun sxema bir xil savollarni barcha matnga qo‘llashi va bir nechta tahlilchi natijani solishtirishi kerak. Ikkinchisi namunaning kichikligi. Bitta maqolaga qarab butun nashr haqida xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Uchinchisi kontekstni e’tiborsiz qoldirish. Bir xil so‘z turli vaziyatda har xil ma’no kasb etadi, shu sababli iborani izohlashda parlament muhiti va sana ham hisobga olinishi lozim. Natijalar parlament jurnalistikasida mediamatn tahlili uch tomonlama foyda

berishini ko‘rsatadi. Jurnalist uchun u o‘z yozuvini ongli nazorat qilish vositasi, chunki so‘z va gap tanlovi qanday ta’sir qilishini anglash noxolislikdan saqlaydi. Tahririyat uchun u sifat nazorati yo‘li, sababi muharrir matndagi yashirin bahoni ko‘rishga o‘rganadi. O‘quvchi va tadqiqotchi uchun esa u axborot manbasiga tanqidiy qarash ko‘nikmasini beradi.

Taklif etilgan sxema ma’lum bir tomonni qoralash uchun emas, matnni ochiq tushunish uchun mo‘ljallangan. Fairclough yondashuvidagi kabi, matn ishlab chiqarilgan sharoit va auditoriyani hisobga olish tahlilning aniqligini oshiradi. Shu bois kelgusida parlament xabarlarini tayyorlash jarayonini, ya’ni rasmiy axborot xizmati matni tahririyatda qanday o‘zgarishini ham o‘rganish foydali bo‘ladi. Shuningdek o‘zbek tilidagi nashrlarda real matnlar korpusini tuzib, sxemani sinash va natijalarni miqdoriy jihatdan baholash lozim. Tadqiqot parlament jurnalistikasidagi mediamatn tanlash, tasvirlash va havola qilish orqali voqeaga qiyofa berishini ko‘rsatdi. Shu sababli siyosiy diskurs tahlili jurnalistik amaliyot uchun ham, ilmiy o‘rganish uchun ham zarur vosita hisoblanadi. Taklif etilgan besh darajali sxema lug‘at, grammatika, freyming, manba va ovoz hamda tuzilma darajalarini ketma ket ko‘rib chiqishga imkon beradi. Sxemani qo‘llashda tahlilchining oldindan qarashi, namunaning kichikligi va kontekstni e’tiborsiz qoldirish xavflarini hisobga olish kerak. Amaliy jihatdan tahririyatlar parlament materiallarini nashrdan oldin shu sxema bo‘yicha tekshirib, so‘z va gap tanlovidagi yashirin bahoni kamaytirishi mumkin. Shunda parlament jurnalistikasi xolisroq, tushunarliroq va ishonchliroq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bell A. The Language of News Media. Oxford: Blackwell, 1991.
2. Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice. London: Routledge, 2004.
3. Dijk T. A. van. News as Discourse. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1988.
4. Dijk T. A. van. Principles of Critical Discourse Analysis // Discourse & Society. 1993. Vol. 4, No. 2.
6. Entman R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm // Journal of Communication. 1993. Vol. 43, No. 4.
7. Fairclough N. Media Discourse. London: Edward Arnold, 1995.
8. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge, 1991.
9. Methods of Critical Discourse Analysis / ed. by R. Wodak, M. Meyer. 2nd ed. London: Sage, 2009.